

Contra la Decadència, un bon alumne

Autor: Biel Ferrer Puig

Data de publicació: 01-08-2018

Una altra interessantíssima ressenya sobre l'assaig «Inquisició i Decadència. Orígens del genocidi lingüístic i cultural a la Catalunya del segle XVI», de Jordi Bilbeny. Article d'En Biel Ferrer Puig.

Boris Vian té un conte molt cruel i ben travat i amb títol irònic, Els bons alumnes, en què els bons alumnes Lluna i Pinso -i d'altres- hi actuen com a serial killers, assassins en sèrie. L'Escola de Polis els té per bons alumnes per això: a les pràctiques escolars, s'hi esforcen a aplicar, de faiso submissa i amb assoliment excel·lent, els dràstics ensenyaments dels bons professors tot pelant mala gent de tota mena. Si és que se'n pot dir així, de la gent que és víctima d'aquests bons alumnes: una pobra dona gran, un bon xiquet innocent, una noia rossa que passava per allí... talment bitlles condemnades a caure abatudes per boles infal·libles. Què és, doncs, un bon alumne? La hipèrbole del relat, el sarcasme de Boris Vian, que fa bons uns xiquets que excel·leixen en l'art d'occir arbitràriament ciutadans anònims, ens revela que tal vegada un bon alumne fora, ben altrament, aquell que no obeeix cegament la voluntat del docent ni fa seu automàticament, de manera acrítica, allò que el professor o el llibre de text pretén transmetre-li autoritàriament. Doncs vet aquí la gènesi de l'assaig Inquisició i Decadència. Orígens del genocidi lingüístic i cultural a la Catalunya del segle XVI, de Jordi Bilbeny (Arenys de Mar, 1961), llicenciat en Filologia Catalana per la UAB (filòleg, doncs); i pendent d'enllestir un doctorat en Història Moderna de la UB, suspès per haver gosat fer-se preguntes pertinents per a la recerca de la veritable identitat catalana d'En Colom (historiador, doncs, també, que, des de l'Institut Nova Història (<https://www.inh.cat/>) impulsa la recerca a fi d'identificar les tergiversacions de què ha estat objecte la Història de la Nació Catalana). Perquè a les 267 pàgines del llibre, s'hi respira aquesta llibertat de pensament, aquest capteniment als antípodes de la ideologia i de la praxi del Partit Conformista. Gabriel Alomar, el modernista mallorquí, ja reivindicà aquesta nova concepció del bon alumne al discurs "El futurisme", fet a l'Ateneu Barcelonès i publicat a L'Avenç l'any 1904: "¿Qui no l'ha sentit poc o molt, segons l'energia immanent de cada natura, aqueix impuls propi que reacciona contra l'impuls rebut, se subleva contra l'educació, desment amb valentia l'ensenyança apresada, proclama coratjosament la independència del propi esperit, dissona sense temor del cor litúrgic de les turbes, enruna i destrueix, escandalitza i

esglaia les ànimes pobres, somou els fonaments de les més fortes columnes socials, i diu amb veu de tro a la persona, encara ensopida i somorta sota la teranyina protectora de la família: Fiat! Sies Tu! Sies Únic i Contradiu! Deixa d'ésser els altres! Crida i esvalota! Dissent de la multitud! Viu!".

Talment fa Roser Casamayor de Bolós (Barcelona, 1994), graduada en Filologia Catalana per la Universitat de Barcelona l'any 2017, amb el Treball de Fi de Grau titulat "El riure a Les dones i els dies, de Gabriel Ferrater", publicat al darrer número de la revista filològica de referència Els Marges, que gosa contradir allò que n'havia dit, ni més ni menys, que Jordi Cornudella, el marmessor i màxima autoritat acadèmica de l'obra del poeta i savi reusenc, l'autor d'Inquisició i Decadència no s'està de revisar afirmacions d'autoritat com el príncep dels falangistes, Martí de Riquer, o el patriota dels Països Catalans, Joan Fuster. I ho fa rellegint, repensant i reinterpretant indicis, dades i documents sobre els quals pesa una feixuga llosa de coses dites repetidament al llarg de tantes anyades i centúries que semblava que no es podrien visitar per a trobar-ne altres sentits amagats. Jordi Bilbeny ja ho va fer amb els seus estudis sobre la catalanitat de Colom -que continua amb l'aportació de nous documents històrics demostratius de la tesi- i ara ho fa amb aquest recull de casos filològics que inclou aquest assaig, Inquisició i Decadència.

Hi ha dos extrems que Bilbeny evita sàviament: l'erudició gratuïta i la ignorància atrevida. Per això aquest volum no és cap pamflet indocumentat fruit d'apriorismes, mancat d'evidències objectivades, precipitat per urgències conjunturals, improvisat amb quatre intuïcions poc contrastades. No, no i no. Mentre el lector va avançant en la lectura del text, comprova que l'allau de referències bibliogràfiques de què fa ús Bilbeny és abassegadora i l'abast d'obres consultades, tingudes en compte i revisades és immens. Per això no és d'estranyar que les notes a peu de pàgina arribin a la xifra de 1129. La hipòtesi esdevé tesi no només gràcies a tot aquest aparat crític, sinó, també i sobretot, als raonaments clars, nítids, convincents: una epifania que ens acarà amb la veritat dels fets, tràgics, greus, certs. Perquè, efectivament, les preguntes que Bilbeny es formula a l'inici del llibre, les va contestant a la llum de la raó, tot enraonant amb els autors que en foren víctimes, amb els editors que se'n planyien i amb els lectors que ho visqueren. No són pas preguntes fàcils de respondre, perquè, tal com sentència l'escriptor Enric Vila, "el coneixement que redimeix és aquell que l'home es guanya fent-se les preguntes més incòmodes i difícils de respondre. I també, és clar, [...] el coneixement que és capaç d'enriquir la visió del món d'una persona és el mateix que li acaba fent la vida feixuga i dificultant la relació amb l'entorn".

I vet aquí les preguntes de Jordi Bilbeny, incòmodes i difícils. Què va succeir al segle XVI a Catalunya perquè, en sec, els homes de la Renaixença hi vegin l'inici de la Decadència que duraria fins al segle XVIII?, es pregunta Bilbeny. Per què Joaquim Rubió i Ors reivindica Ausiàs March i els autors medievals catalans al pròleg que, a manera de manifest, escriu a Lo Gaiter del Llobregat l'any 1841 tot reivindicant la independència literària de les lletres catalanes menystenint, doncs, els segles immediatament anteriors? Perquè, si a final del segle XV i començament del XVI, el català (juntament amb el llatí) era la llengua hegemònica en la producció editorial, la cultura i les lleis a les ciutats de Barcelona i València, com és que, pràcticament d'un dia per l'altre, va desaparèixer de tots aquests àmbits i va ésser substituït pel castellà?, es pregunta encara Bilbeny. Què va succeir, doncs? Quin sentit té que, en el moment de màxima expansió de la llengua i la cultura catalanes, en el moment més esplendorós de l'encimbellament nacional, desapareguin totes les obres de prestigi escrites en català i tothom es passi al castellà? Es tracta d'un desprestigi de la llengua catalana per raó d'algun factor endogen? Com s'explica la desaparició de biblioteques privades, la confiscació d'edicions catalanes, el canvi de nom de llurs autors i la seva sistemàtica traducció al castellà? Es va tractar d'una simple qüestió d'oferta i demanda? O hi va tenir alguna cosa a veure algun factor exogen: la censura d'estat i la Inquisició? Què hi van dir els autors coetanis de tot plegat? Qui culpabilitzaven? En tenim testimonis? Doncs totes aquestes preguntes, punyents i agosarades, són les que es formula l'autor a la recerca de la veritat.

I, és clar, les preguntes reclamen les respostes corresponents. El llibre les té: recull el parer de Bilbeny i analitza els paratextos (dedicatòries, epístoles, pròlegs i epílegs), els textos (reculls de narracions, poemes, obres dramàtiques, assaigs científics de tota mena sovint traduïts i manipulats) i el context (econòmic, social, cultural i polític) de cada obra posant de relleu el paper dels censors i dels inquisidors en tot aquell període de temps mal anomenat Decadència en què la literatura catalana es converteix en un fenomen paradoxalment gairebé invisible. Jordi Bilbeny investiga cas per cas aquest fascinant procés històric, i arriba a una conclusió ineludible, a la tesi: els autors catalans van ser forçats, mitjançant coaccions i amenaces, a traduir al castellà les seves obres. Un canvi que històricament s'ha intentat explicar com un procés natural, però que implica un veritable genocidi lingüístic i cultural. Bilbeny torna a incomodar l'Acadèmia i a posar-la en evidència a fi de bé. I reivindica, amb llibres tan sòlids com aquest, una línia de treball científic, honest, en procés d'actualització constant, permanent, posat al dia amb noves troballes: ataca, amb coneixement i radicalitat, les conviccions més establertes de la historiografia catalana. I si arriba a la conclusió que Inquisició i Decadència hi són plenament relacionades és perquè en té proves. Per això el llibre planta de nou la llavor del dubte i ensenya als lectors el valor de qüestionar el que pensem i de preguntar-nos: I si la Història no és tal com ens l'han explicada i ens l'han feta aprendre?

Certament, la revisió del concepte de Decadència ja l'havien començada a dur a terme estudiosos i acadèmics. Un dels autors que hi havia fet referència és el professor Albert Rossich, que reivindicava l'eliminació d'aquest epígraf per a la literatura catalana i l'esment cronològic dels diversos corrents inclosos a l'època Moderna, del segle XVI al segle XVIII: Renaixement, Barroc i Il·lustració (Neoclassicisme). Rossich s'havia esforçat a exhumar obra catalana d'autors desconeguts per tal de mirar d'emplenar un buit del qual no trobava una explicació plausible sinó fent esment del desprestigi de la llengua catalana com a idioma apte per a la creació literària per raó de l'auge del castellà, idioma que anava guanyant prestigi per a aquesta funció fins a assolir el seu Segle d'Or (manllevant-lo de les lletres catalanes, òbviament, de la qual cosa Rossich no n'és sabedor). Sobre la construcció i l'ús del terme Decadència en la historiografia literària i cultural catalana, Rossich afirma que el concepte és ple d'incoherències, el seu ús ha estat i és confusori i, a més, ha actuat com un element que ha distorsionat la valoració de les obres del període modern. Rossich opina que "el fet decisiu per a la història de la llengua i la literatura catalanes no és l'aparició d'una Renaixença victoriosa damunt la decadència de la llengua catalana, sinó la continuïtat de la llengua escrita durant tota l'època moderna". Conclou que no es tracta de sentenciar si va haver-hi o no Decadència sinó d'advertir que aquest terme contamina la valoració de les obres literàries de l'època i l'anàlisi històrica mateixa del període. En aquesta perspectiva, parlar, segons ell, de decadència no és tant un error de concepte com de mètode. També el professor Josep Murgades s'hi havia referit relativitzant el nom de Decadència per raó d'haver-lo proferit els impulsors de la Renaixença, que volien partir de la literatura medieval catalana per tal de fer renéixer el conreu de la poesia i en acabat d'altres gèneres en català. En aquest sentit, Murgades escriu que "Decadència -cal tenir-ho present- és un terme posat en voga pels homes de la Renaixença, els quals pretenien, en aplicar-lo amb clara intenció desqualificadora a tot el llarg període que els havia precedit, emfasitzar encara més llur valor com a salvadors i entroncar-se així directament amb les glòries medievals. Semblants raons, afegides a l'obscur sentiment d'inferioritat envers d'altres països per causa d'un passat desproveït d'urc nacionalista, dugueren els noucentistes a secundar en aquest sentit la gent de la Renaixença".

Tanmateix, Bilbeny revisa aquests intents deguts a l'Acadèmia i proposa una nova anàlisi més creïble, encara més pregonada i àmpliament documentada, que vagi més enllà de l'anàlisi d'aquests acadèmics que, dissortadament, no aconsegueix explicar-se de manera prou convincent els fets que s'esdevenen al segle XVI a Catalunya (un topònim que Bilbeny pren en el sentit que Josep Guia parlava dels Països Catalans: és molt senzill, digueu-li Catalunya, a la Nació Catalana total, completa). I rellegeix les fonts primeres, pren en consideració tot de coses que se n'ha dit i aleshores i només aleshores gosa enraonar amb tot de coneixement crític adquirit i elaborat.

El llibre té un prefaci i 20 capítols: de fet, tant el prefaci com els dos primers capítols són apartats generals, mentre que els capítols 3 a 20 són casos -en total, uns 18- que aporten llum a la hipòtesi que l'autor formula ja a la pàgina XVIII del prefaci: "La Decadència ha estat això: la usurpació total, absoluta, abassegadora i premeditada de la cultura catalana i bona part del XVII per part d'una nova estructura política emergent: l'estat espanyol, de disseny castellà. Començant per en Colom i acabant amb el Servent, per dir-ho de forma resumida i cenyint-me a dos dels pilars més gruixuts, més irradiadors i més universals".

Des d'aquí fins a l'exhauriment de les 267 pàgines de l'obra, Bilbeny ens mostra nombrosos casos d'obres desaparegudes, d'autoria modificada o editades en castellà pel simple fet d'haver estat escrites en llengua catalana per autors catalans i censurades per la Inquisició, l'únic organisme monàrquic que estava per damunt de les estructures polítiques pròpies i indestruïbles de cadascun dels regnes de les Espanyes, amb institucions, lleis i llengües pròpies i clarament separats: el Regne de Castella-Lleó i el Regne catalano-aragonès, la Nació Catalana. Recordem que és l'any 1478, per iniciativa de Ferran el Catòlic i amb la finalitat de combatre la presència dels jueus, quan es crea la Inquisició espanyola, depenent directament de la corona. I pel fet de ser l'única institució comuna d'Aragó i Castella durant molt de temps va enfortir la monarquia. En acabat, per la Pragmàtica donada a Toledo el 8 de juliol del 1502, es disposava que cap llibreter, impressor ni mercader no pogués imprimir cap llibre sense llicència prèvia dels presidents de les audiències, ni de certs bisbes ni arquebisbes. Als transgressors, se'ls imposava la pena de cremar els llibres públicament i multes i càstigs que esdevenen més severs amb la Reial Cèdula del 1556. I les xifres evidencien la repressió també en la llengua en què són editats els llibres: del 1520 al 1529, s'editen 9 llibres en català, 20 llibres en llatí i 40 llibres en castellà. El castellà i el llatí són ja, doncs, els idiomes preponderants i el català ha esdevingut una llengua marginal en el món de l'edició, però no pas en l'ús social, que hi és hegemònic i, doncs, no es tracta d'un problema de demanda (els parlants i els lectors en català hi eren hegemònics), sinó d'oferta editorial per raó de la repressió inquisitorial, que afecta no només la ideologia sinó també la llengua dels llibres.

Mentre esperem el llibre de Jordi Bilbeny sobre el Quixot de Joan Miquel Servent, que abordarà amb tots els ells i ells la veritable autoria del clàssic adjudicat a Miguel de Cervantes, en aquest llibre, Decadència i Inquisició, ja ens parla d'exemples clars i amb sospita certa d'haver patit repressió i transformació de llengua i d'autoria. La relació conté casos rellevants de la historiografia literària: hi denuncia el nom esborrat de l'autor de La Celestina, coneguda també per Tragicomedia de Calisto y Melibea, que En Lluís Vives assegurà que havia estat escrita en la nostra llengua; hi parla de la destrucció premeditada de la Bíblia valenciana a mans de la Inquisició, de la qual se'n trobà casualment la darrera

pàgina d'un exemplar en català destruït; hi explica que la Història de València d'En Pere Beuter és feta recollir i obligada a ser traduïda al castellà; hi estudia la desaparició de les primeres edicions de gairebé totes les obres de Joan Timoneda i la traducció inevitable de les seves Rondalles; hi recull les ordres expressives que rep Jeroni Taix de publicar en castellà; hi comenta l'oposició de Cristòfor Despuig a publicar en castellà els seus Col·loquis de la ciutat de Tortosa que no es publiquen fins a l'any 1877 gràcies al pare Fidel Fita, quan, ja en plena Renaixença, la Inquisició s'havia abolit; hi relata l'avís que fa Lluís de Milà a l'obra El Cortesà que ens furten la llengua i les obres i les fan passar per seves; hi referencia que l'editor de l'Espill d'En Jaume Roig -Onofre Almudèver- recrimina que els llibres es tradueixin i s'hi canviïn els títols i els noms dels autors; hi diu que Onofre Almudèver denuncia a Lo Procés de les Olives que es fan desaparèixer les obres dels clàssics valencians; hi desmenteix que el poeta valencià Francesc d'Aldana sigui extremeny; hi exposa que desapareixen quasi totes les obres de Joan Andreu Estrany; hi presenta el testimoni de Ximèn Peres de Lloris, el qual exposa com En Llorenç Ferrandis mor en l'intent de publicar en català les Obres del seu pare; hi aporta la relectura del pròleg de l'obra insígnia del tarragoní Lluís Ponç d'Icart, Llibre de les Grandeses i Coses Memorables de Tarragona, en què cal entendre que l'autor justifica la traducció del llibre al castellà perquè no vol córrer cap perill... i hi tracta els dos casos més simptomàtics i greus: el del barceloní Joan Boscà i el del valencià Joan Lluís Vives, relacionat amb Erasme.

De Bosca, Bilbeny demostra, entre moltes altres coses que resumiré tot seguit, que l'editor de les seves Obres confirma que les publica en castellà perquè les autoritats van forçar l'autor a fer-ho, quan ell no volia. És especialment interessant de comparar el que en diu Jordi Bilbeny al capítol d'Inquisició i Decadència dedicat a Boscà amb el que en diu Albert Rossich a l'article "La introducció de la mètrica italiana en la poesia catalana": allà on Rossich hi observa influència culta castellana, Bilbeny hi troba delictes de furt obrats pels censors castellans. Talment En Galcerà de Cardona, assimilat a Garcilaso de la Vega en castellà: un altre furt, contemporani de Joan Boscà, mal anomenat Juan Boscán. I, una vegada més, Bilbeny posa el dit a la nafra i formula la pregunta pertinent: "[...] si En Boscà té els seus referents en la tradició poètica catalana [perquè és fervent admirador, per exemple, de l'obra d'Ausiàs March], però està imbuït de lírica italiana, que imita i incorpora gradualment i profunda, per què, de cop i volta, es llença a escriure en castellà? Un comportament que sembla ben bé el d'un d'aquells personatges italianitzants de la cort dels ducs de Calàbria que a la catalaníssima i monolingüe València, amb la virreina francesa i el virrei napolità, a la ficció d'En Lluís de Milà, no poden fer res més que parlar en castellà. Però ara ja sabem que no era la realitat, sinó la ficció impresa passada pel sedàs de la censura. Va ser així també per En Boscà?". Aleshores, Bilbeny cita Manuel de Montoliu, que, intuïtivament, respon: "Resulta admirable la intuïció que revela aquell gest d'En Boscà renunciant a la seva llengua nadiua per adoptar el verb del poble que no tan sols anava a erigir-se en guia i conductor de tots els d'Espanya, sinó que era a la vigília d'imposar el seu imperi per tot l'orbe". Doncs sí, però no, perquè Antonio de Nebrixa o Lebríxa, a la seva Gramàtica de la llengua castellana (1492), ja hi establia el principi orientador del programa imperial: "siempre la lengua fue compañera del imperio", però referit, aquest Imperi, a la Nació Catalana, per tal com, documentat per Juan de Valdés, Nebrixa o Lebríxa no era castellà i la seva obra es podria tractar d'una Gramàtica Catalana reversionada i traduïda al castellà.

De Vives, Bilbeny hi recull el testimoni que reconeix que l'Enquiridió, d'Erasme (de Rotterdam, com a pseudònim que amagaria la seva condició de català), que aleshores, l'any 1527, s'havia publicat a Espanya, estava escrit en la nostra llengua atès que aconsegueix relacionar una primera edició del llibre en català amb la polèmica que generà a l'Estudi General, a les esglésies, al carrer, arreu de València, on els antierasmistes, encapçalats per Joan de Celaya, haurien fet tot el possible per oposar-se a la divulgació de les seves idees humanistes.

Però Bilbeny també hi recull treballs previs tan interessants com el degut al professor Josep Guia que fa referència a l'autoria apòcrifa de la novel·la Tirant lo Blanc, que no hauria estat escrita pas per Joanot Martorell, destre cavaller però no tan ben dotat, tal vegada, per a l'art de l'escriptura com Joan Roís de Corella, eminent escriptor que hauria pres bona nota de les peripècies del cavaller Martorell, que, de comú acord, hauria dictat episodis viscuts per a la gran novel·la però l'autoria del qual hauria estat prudentment amagada per tal d'evitar la repressió de la Inquisició per tal com Roís de Corella era un declarat contrari als Trastàmaras. I també hi aconsegueix demostrar que Germana de Foix (1488-1537), segona muller de Ferran el Catòlic, nomenada lloctinent del Regne de València, no fou cap agent castellanitzador, un cop establerta amb el virrei duc de Calàbria al Palau Reial de la capital del Tàrragona, la qual cosa oposada s'havia anat repetint de manera acrítica fins als nostres dies.

Mirant al futur, fora necessari un estudi semblant sobre el Barroc català -de fet, els casos analitzats a Inquisició i Decadència pertanyen al Renaixement- perquè és sabut que els autors d'aquesta època "han divulgat la seva obra a través d'un mitjà de transmissió -el manuscrit- que ha amagat als nostres ulls la vitalitat de l'escola poètica barroca, la qual continua essent la gran desconeguda dins el panorama de la història de la nostra literatura", segons Albert Rossich.

Mentrestant, Inquisició i Decadència demostra que el Renaixement literari català consistí, per raó de la repressió de la

Inquisició, a fer allò que l'Himno Regional de la Comunidad Valenciana canta als dos primers versos: "Para ofrendar nuevas glorias a España / nuestra Región supo luchar". Una Espanya i una llengua espanyola que, tanmateix, com explica molt bé al darrer capítol del magnífic assaig, Bilbeny relaciona, al segle XVI, no pas amb Castella i el castellà, sinó amb la Nació Catalana i el català, gràcies a testimonis de l'època, primeres fonts on Bilbeny va a raure sempre per tal de documentar-se de manera òptima, creïble i crítica.

Cal llegir Inquisició i Decadència perquè la veritat pertany als valents. I Jordi Bilbeny n'és un, de valent, de bon alumne contra la Decadència, segons la versió de Gabriel Alomar, contra l'impuls rebut que l'hauria pogut dur a la inèrcia inconscient i inconsistent però que ell ha pogut, volgut i sabut evitar escrivint a contracorrent.

Biel Ferrer Puig, filòleg
Reus, 1 d'agost de 2018.